

ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ АРТТЕРАПІЇ ТА АРТПЕДАГОГІКИ ЯК МЕТОДІВ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

PRACTICAL PRINCIPLES OF APPLYING ART THERAPY AND ART PEDAGOGY AS METHODS OF INCLUSIVE EDUCATION OF PERSONS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

У статті висвітлено сутність понять «інклюзивне навчання», «арттерапія», «артпедагогіка». Визначено основні завдання інклюзивного навчання в закладах дошкільної освіти. Зазначено форми інклюзивного навчання дітей дошкільного віку. Зауважено, що в інклюзивному навчанні основна робота відбувається під час спілкування педагога з дитиною, тому педагог опиняється в надзвичайно складній ситуації, коли йому просто не вистачає навичок і знань для взаємодії з такими дітьми. Отже, постає необхідність підготовки майбутніх педагогів до використання нових технологій і методик, які б дозволили їм успішно працювати з особами, що мають особливі освітні потреби. Розглянуто діяльність у контексті використання арттерапії в шкільній інклюзивній освіті, що є невербальною формою психокорекції, де основний акцент робиться на творчому самовираженні дитини, завдяки якому на несвідомо-символічному рівні відбувається відрегульованість внутрішньої напруги й пошук шляхів гармонізації розвитку. Зазначено, що, будучи міждисциплінарними сферами науки й практики, арттерапія та артпедагогіка здійснюють все помітніший внесок у діяльність вищих освітніх установ, у тому числі педагогічної та харчової спрямованості, оптимізуючи відносини студентів один з одним, зі студентами з особливими освітніми потребами й середовищем проживання. Зауважено на необхідності застосування в роботі зі студентами першокурсниками закладів вищої освіти педагогічної спрямованості двох видів арттерапії: ізотерапії та казкотерапії. Запропоновано ввести в навчальні плани підготовки майбутніх вчителів, соціальних педагогів, педагогів додаткової освіти дисципліну «Артпедагогіка», основною метою якої буде озброєння майбутніх педагогів арттерапевтичними технологіями для роботи з різними категоріями осіб в умовах інклюзивної освіти. Сформовано результати навчання студентів з особливими освітніми потребами на заняттях із харчових технологій в умовах застосування методів кулінарної арттерапії та артпедагогіки.

Ключові слова: арттерапія, артпедагогіка, вища освіта, інклюзивна освіта, заклади дошкільної освіти, особи з особли-

вими освітніми потребами, студенти педагогічних спеціальностей, студенти спеціальності «Харчові технології».

The article highlights the essence of the concepts of "inclusive education", "art therapy", "art pedagogy". The main tasks of inclusive education in preschool institutions are determined. Forms of inclusive education of preschool children are indicated. It is noted that in inclusive education the main work takes place during the teacher's communication with the child, so the teacher finds himself in an extremely difficult situation when he simply lacks the skills and knowledge to interact with such children. Therefore, there is a need to prepare future teachers to use new technologies and techniques that would allow them to work successfully with people with special educational needs. Activities in the context of the use of art therapy in school inclusive education, which is a nonverbal form of psychocorrection, where the main emphasis is on the child's creative self-expression, due to which on an unconscious-symbolic level is the regulation of internal tension and finding ways to harmonize development. It is noted that as interdisciplinary fields of science and practice, art therapy and art pedagogy make an increasingly significant contribution to the activities of higher education institutions, including pedagogical and food orientation, optimizing the relationship of students with each other, with students with PLO and living environment. The necessity of using two types of art therapy in the work with first-year students of higher education institutions is noted: isotherapy and fairy-tale therapy. It is proposed to introduce the discipline "Art pedagogy" in the curricula of future teachers, social pedagogues, teachers of additional education, the main purpose of which will be to equip future teachers with art-therapeutic technologies to work with different categories of people in inclusive education. The results of training students with PLO in classes on food technology in the conditions of using the methods of culinary art therapy and art pedagogy are formed.

Key words: art therapy, art pedagogy, higher education, inclusive education, preschool institutions, people with special educational needs, students of pedagogical specialties, students of the specialty "Food Technologies".

УДК 376

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/39.28>

Діомідова Н.Ю.,
канд. псих. наук,
доцент кафедри психологічної та педагогічної антропології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Марєєва Т.В.,
канд. пед. наук,
ст. викладач кафедри дошкільної педагогіки і психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Мінько Н.П.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри загальнотехнічних дисциплін та креслення, заступник декана з навчальної роботи технологічного факультету Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Постановка проблеми в загальному вигляді.

У вітчизняній педагогічній науці й практиці інтеграція в освіті, яку називають «інклюзія», передбачає створення нового типу освітнього середовища, в якому для повноцінного розвитку осіб з особливими освітніми потребами (далі – ООП) створюються найсприятливіші умови. У зв'язку з цим новим етапом розвитку системи освіти на усіх її рівнях (дошкільна, шкільна, вища) інклюзивне

навчання виступає як соціальна необхідність і законодавче гарантування доступності якісного навчання усім категоріям осіб з урахуванням різноманітності особливих освітніх потреб та індивідуальних можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасними зарубіжними й вітчизняними вченими розробляються різні підходи щодо підтримки й супроводу включення «особливої» особи

в освітню організацію. Проблема висвітлена в працях О. Акімової [1], О. Андрущенко [2], В. Вертугіної [5], О. Залярнюк [8] та інших. Протягом останнього десятиліття дослідження вчених, зокрема І. Катинська [7], В. Клімчук, О. Козирь, А. Колупаєва, І. Малишевська, Ю. Найда, М. Порошенко [10], А. Салацька [7], Н. Софій, О. Таранченко присвячені питанням підготовки педагогів для реалізації інклюзивної практики в освітніх закладах, реабілітації та соціалізації осіб з ООП, розробці системи інклюзивного навчання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча інклюзивне навчання осіб із особливими освітніми потребами є актуальним напрямком дослідження, але варто більше уваги приділяти саме застосуванню методів арттерапії та артпедагогіки в його організації.

Метою наукової статті виступає визначення особливостей застосування арттерапії та артпедагогіки як методів інклюзивного навчання осіб із особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу. Впровадження інклюзивної освіти в закладах дошкільної, шкільної та вищої освіти надає можливість особам з ООП відвідувати їх, де повинні бути створені спеціальні умови для перебування та навчання таких осіб. У результаті інклюзивного підходу в освіті відводиться особливе значення [1, с. 38].

Нині заклад дошкільної освіти (далі – ЗДО) – це установа, що займається реалізацією інклюзивного навчання як системи освітніх послуг, у тому числі [7]:

1) адаптацією навчальних програм і планів, навколишнього середовища, методів і форм навчання для осіб з ООП;

2) створенням сприятливого мікроклімату;

3) співпрацею зі спеціалістами з метою надання спеціальних послуг згідно з освітніми потребами дітей.

Завданнями інклюзивного навчання в ЗДО є [2, с. 6]:

1) створення затишного середовища для усіх учасників;

2) формування середовища з метою гармонійного розвитку особистості;

3) утворення спільноти дітей, батьків, персоналу й соціального оточення на основі толерантності;

4) створення в ЗДО педагогічної системи, орієнтованої на потребах дитини та її сім'ї; не дитина «вписується» в існуючу систему освіти, а сама система освіти гнучко враховує пріоритети й можливості різних дітей, організовуючи їх в єдине співтовариство;

5) формування міждисциплінарної команди фахівців, що організовують освітній процес.

Доцільно зауважити, що у вітчизняній і зарубіжній педагогіці вже давно розроблено певну кількість захисних, пом'якшуючих, адаптаційних інклюзивних технологій педагогічної допомоги дітям

з особливими потребами в ЗДО. Їх умовно можна поділити на освітні й корекційні технології. Методичним ядром є індивідуальні програми розвитку, розроблені з урахуванням потреб певної дитини. Освітні технології засновані на індивідуалізації та диференціації. Відповідно до індивідуальної програми здійснюється: вибір навчальних занять, форми контролю, період допустимого розумового й фізичного навантаження [10].

Корекційні технології покликані поліпшити стан здоров'я дітей або не допустити його погіршення. Сюди входить застосування спеціалізованих фізкультурних комплексів, розвиток інтелектуальних здібностей, заснованих на корекційних методиках, розвиток емоційної сфери дитини, поліпшення комунікативної взаємодії [5].

Так, останнім часом все активніше застосовують у корекційній роботі працівників дошкільної освіти для осіб з ООП один із таких методів – арттерапію, тобто терапію «мистецтвом» або «терапію творчим самовираженням». Основне призначення арттерапії полягає у гармонійному розвитку дітей із ООП, здійснення її соціальної адаптації через мистецтво. Цей метод роботи й корекції особливо актуальний з урахуванням сучасної системи державної освіти й у Законі «Про освіту» [11] вперше закріплені положення про інклюзивне, тобто спільне навчання та виховання дітей з ООП.

Арттерапевтична робота в більшості випадків викликає позитивні емоції, допомагає сформувати активнішу життєву позицію. За І. Зверєвою, арттерапевтичні напрями різноманітні: ізотерапія (засоби образотворчого мистецтва: малювання, ліплення, декоративно-прикладне мистецтво); імаготерапія (засоби театралізації, драматизації); кінезітерапія (засоби ритмічних рухів, танцю); музикотерапія (засоби музики, співу, гри на музичальних інструментах); фелт-терапія (робота з вовною); кінотерапія (засоби кіно, мультиплікації); пісочна терапія (робота з піском) та багато ін. [3]. На таких заняттях дитина проживає кілька етапів взаємодії: зі світом мистецтва, з дітьми, з педагогом [4].

Діяльність в контексті використання арт-терапії в шкільній інклюзивній освіті є невербальна форма психокорекції, де основний акцент робиться на творчому самовираженні дитини, завдяки якому на несвідомо-символічному рівні відбувається врегульованість внутрішньої напруги і пошук шляхів гармонізації розвитку. Спільна робота з обговорення образів сприяє розвитку уяви, вмінню фантазувати, підвищує гнучкість, глибину, креативність мислення. Це дозволяє вчителю знайти підхід до кожної дитини, і стати тією сполучною ланкою в процесі адаптації та соціалізації дітей в інклюзивному освітньому середовищі [9].

Створення умов для отримання особами з ООП якісної вищої освіти, збереження та зміцнення їх здоров'я, надання їм психолого-педагогіч-

ної, медико-соціальної та іншої допомоги – задача надзвичайно важка й актуальна. Під час вирішення такого завдання, освітні організації стикаються зі значною кількістю проблем. Одна з таких лежить у сфері адаптації студентів з обмеженими освітніми потребами в новому для них соціальному середовищі вищого навчального закладу.

Інтеграція людини з порушеннями фізичного здоров'я в освітні умови вищої школи вимагає врахування їх психологічних особливостей, оскільки функціональні обмеження можливостей взаємодії людини з навколишнім середовищем формують вторинні зміни – особистісні. Серед них можуть бути прогалини в знаннях, несформована соціальна компетентність, звичка до невимоголивого, поблажливого ставлення, неадекватні уявлення про свої можливості тощо [8, с. 192].

Арттерапія як метод психотерапії має психокорекційний початок і несе психотерапевтичний ефект і являє собою унікальний засіб самопізнання особистості. Переживаючи образи, малюючи, виконуючи творчі завдання, людина знаходить свою цілісність, неповторність та індивідуальність. Арттерапія в такому випадку спрямована на вирішення таких завдань: вираження емоцій і почуттів, які виникли в результаті переживаннями власних проблем, самого себе; активного пошуку нових методів взаємодії з оточуючим світом; підтвердження власної індивідуальності, неповторності й значущості; підвищення адаптаційних можливостей у мінливому середовищі.

Зауважимо, що в роботі зі студентами першокурсниками закладів вищої освіти педагогічної спрямованості доцільно використовувати два види арттерапії: ізотерапію та казкотерапію. Найпоширенішою арттерапевтичною практикою є ізотерапія як вид арттерапії, заснований на малюнку, образотворчій діяльності з його створення. Малюючи, студентам з ООП вдається знайти вихід власним почуттям, бажанням, мріям. Також вони перебудовують власне ставлення до різних ситуацій і болісно зіштовхуються з деякими неприємними, травмуючими образами. Ізотерапія виступає способом осягнення власних можливостей і навколишньої дійсності, моделювання взаємовідносин і вираження різноманітних емоцій, у тому числі й негативних. Тому ізотерапія має широке застосування з метою зняття психічної напруги, стресових станів, у разі корекції неврозів, страхів шляхом повернення до примітивних форм функціонування та задоволення несвідомих бажань. Ізотерапія знімає бар'єр «его-цензури», що утруднює словесний вираз конфліктних несвідомих елементів [9].

Також для роботи зі студентами з ООП використовується такий метод, як артпедагогіка. Сутність артпедагогіки полягає у вихованні й навчанні, розвитку осіб з ООП засобами мистецтва, фор-

мування в них основ художньої культури та оволодіння практичними вміннями в різних видах художньої діяльності [3]. Вона може викладатися як окрема самостійна дисципліна на педагогічних напрямках підготовки бакалаврів і магістрів у вищих навчальних закладах.

Предметом діяльності артпедагогіки є використання в педагогічній і корекційній роботі різних видів мистецтва, виховання гармонійно розвинутої особистості, трансляція загальнолюдських і національних духовних цінностей [6].

У зв'язку із цим необхідно ввести в навчальні плани підготовки майбутніх вчителів, соціальних педагогів, педагогів додаткової освіти дисципліну «Артпедагогіка», основною метою якої буде озброєння майбутніх педагогів арттерапевтичними технологіями для роботи з різними категоріями осіб в умовах інклюзивної освіти.

Серйозною теоретичною та практичною роботою щодо навчання студентів з ООП спеціальності «Харчові технології» стає впровадження адаптивних програм з урахуванням основ формування та зміцнення психофізіологічного, професійного й соціально значущого потенціалу особистості, розвиток інноваційних технологій і методів навчання.

Доцільно зауважити, що такий метод, як арттерапія в процесі приготування страв почала використовуватися для реабілітації осіб з ООП ще з давніх часів. Було відзначено, що мистецтво кулінарії допомагає людям повірити в себе і у свої сили, побачивши результати своєї праці в «карвінгу з овочів», сезонних салатах, картинах із круп і солоного тіста.

Сьогодні арт-терапія і арт-педагогіка на заняттях з харчових технологій в умовах інклюзивної освіти (кулінарна арттерапія та кулінарна артпедагогіка) – це спеціалізовані форми практичної роботи, що розвивають зорову пам'ять, смакові рецептори, моторику рук, творчу активність. Їх основна мета полягає в гармонізації розвитку особистості через формування здатності самовираження та самопізнання в процесі приготування їжі або створення виробів з харчових продуктів.

Отже, використання арттерапії та артпедагогіки в процесі інклюзивного навчання в роботі зі студентами із ООП запобігає можливому психоемоційному зриву, дозволяє розкрити творчий потенціал особистості, отримати повноцінну й ефективну освіту, розвинути комунікативні навички? Окрім того, застосування арттерапії та артпедагогіки значно полегшить навчальний процес, підвищить успішність, а також пізнавальну мотивацію осіб з ООП.

Висновки. Таким чином, найбільш науково аргументованими й значущими перевагами арттерапії та артпедагогіки під час навчання осіб з ООП є те, що вони: створюють позитивний емоційний настрій в колективі, формують активну життєву

позицію, впевненість у своїх силах; полегшують процес комунікації з однолітками, педагогами, психологами; зміцнюють культурну ідентичність особистості, сприяють подоланню мовного бар'єру; відкривають думки, емоції, переживання, які особа тримає в собі; розвивають почуття внутрішнього контролю; підвищують адаптаційні здібності осіб з ООП до повсякденного навчального життя; коригують відхилення та порушення особистісного розвитку; виступають засобами зближення людей, тобто стають «містком» у взаєминах «педагог (психолог) – дитина», «дитина – дитина», «дитина – батьки».

Загалом арт-терапія та арт-педагогіка допомагають полегшити процес соціалізації осіб з ООП у колективі однолітків без відхилень в розвитку. У разі правильної організації реалізації вищезазначених методів в інклюзивному навчанні, позитивні результати отримують усі його учасники.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Акімова О.М. Інклюзивна освіта як освітній компонент під час підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. Випуск 40 (93). С. 37–42.
2. Андрущенко О.О. Організація інклюзивної освіти в дошкільному навчальному закладі. *Дитина з особливими потребами*. 2016. № 2. С. 5–7.
3. Арттерапія. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. І.Д. Зверевої. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 336 с.
4. Барсукова О.В. Использование техник арт-терапии и арт-педагогике в работе педагога-психолога с детьми с особыми образовательными потребностями. *Образование и воспитание*. 2016. № 5. С. 33–35.
5. Вертугіна В.М. Інклюзивна освіта дітей дошкільного віку. *Молодий вчений*. 2017. № 3.2 (43.2). С. 102–105.
6. Деркач О.О. Артпедагогіка як інноваційна технологія особистісно-орієнтованого навчання та виховання. *Майстер-клас*. 2010. № 1. С. 8–9.
7. Дімітріс А., Салацька А.П., Тарнавська Н.П., Катинська І.І. Організація інклюзивної освіти в дошкільному навчальному закладі : навчально-методичний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 202 с.
8. Заярнюк О.В. Інклюзивна освіта в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 11. С. 190–193.
9. Лебедева Л.Д. Арт-терапия в педагогике. *Педагогіка*. 2000. № 9. С. 27–34.
10. Порошенко М.А. Інклюзивна освіта : навчальний посібник. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с.
11. Про освіту : Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 14.09.2021).